

Данило Вуксановић
MEMENTO URBI
Есеји

Уредник
Корана Боровић

Данило Вуксановић

MEMENTO URBI

Есеју

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

Уводна напомена

Текстови у књизи пред Вама настајали су као медитативни напори да се град и његови елементи сачувају, макар овако, у књизи. Неколико година објављујем их на друштвеним мрежама као ламенте поводом разних врста *неслајања*, са жељом да остану у будућем времену као белешка о некадашњем изгледу града. У њима има доста носталгичних утисака, уметничких описа, историјских чињеница и пре свега, у њима има доживљаја. Ови есејистички записи су дневник о дијалозима које свакодневно водим са фасадним обличјима – маскеронима, гирландама, капителима, „луткицама“, атикама, гипсаним скулптурама, рељефима, капијама, витражима, крововима и бацама. У сваком од тих разговора развијам причу која ме одводи у простор спасоносне имагинације. MEMENTO URBI – наслов ових сабраних текстова говори о пролазном карактеру свега материјалног и опомиње нас у нашој немарности да очувамо културно наслеђе. Уз ове записе су црно-беле фотографије које сам шетајући бележио као документе сећања. На крају књиге налази се и мали избор колорних фотографија града Мартина Цандира. Међу њима има доста урбаних призора који нажалост, више не постоје.

Д. В.

Стари кров у новом погледу

Свако освртање на минули рад представља потребну вежбу која ми јавља тек након обављеног посла, и тако неминовно шири ракурс у односу на тему која је била у фокусу. Упућује ме на невеселу слику данашњице у којој се наше, новосадско и свако друго културно наслеђе налази. Православни храмови новосадски, бачки и банатски, дакле, били су тема емисија које ће гледоци имати прилику да виде у зимским и неизвесним данима пред нама. Назвао сам их Светилници*, по узору на реч коју је покојни академик Динко Давидов толико користио. У његовом истрајном и плодносном делу могу се сагледавати сва богатства српске црквене уметности и културе. Настављати утабан пут може се чинити као лак и сасвим обезбеђен посао. Ипак, данас је много тога друкчије у односу на време када су наши претходници подизали стубове тумачења културне историје на несигурним темељима ненаклоњених идеолошких система.

Савремено окружење урбицидне политике у борби за никад довољно исплативим квадратима, притисло је острва духовних грађевина у којима су најзначајнији примери сликарства и архитектуре. Новосадска повесница исцртана је у обрисима Орфелинове цеховске ведуте, првог приказа нашег града. На њој се виде обриси торњева који и

* Емисије посвећене храмовима СПЦ на територији Војводине (РТВ).

данас постоје. Ту видимо и како су неки од црквених бродова и уздигнутих звоника мењали изглед у дослуху са тадашњим временом и околностима које су их формирале. Позиције које ови храмови заузимају, често одломљени од примарних амбијената црквених порти и улица које су се уз њих налазиле и даље битно одређују оквире снажних уметничких утицаја. Барокне и класицистичке одлике високих забата, јабуке са ктиторским записима, позлаћени дуборезни иконостаси и уоквирене, уљем сликане зидне композиције, мраморни крстови који су кроз историју корачали са места на место, ктиторске плоче и надгробни споменици знаменитих људи узидани у сенкама храмова, усправљени као опомена у немуштом резу ћириличних писмена, одреда су све наново снимљене, из ваздуха и са земље, како би још једном покушали да укажемо на слојевиту и скрајнуту баштину коју смо дужни да чувамо.

Визуелизација затеченог стања у самом моменту настајања, бележена оком камере постаје трајан документ. Услови и укуси савремених уметничких тенденција у црквеној уметности исказују нову тежњу, која у великој мери није ослоњена на оно што су нам давнашње владике, сликари и градитељи оставили у аманет. Зашто је то тако, није на нама да судимо, наше је да ухватимо обресе неупитних квалитета. Ти квалитети садржани су у сложеним програмима духовних учења, академским карактеристикама сликарства и строго постављеним архитектонским условима унутар којих је требало очувати основне вредности српске православне цркве. Велики подухват очувања и развијања култова српских царева и светитеља и данас нам говори о тешком положају нашег народа, који се са привилегијама у новим „бисагама“, у иноверној средини

нашао. Обиља занимљивих уметничких појава представљају стожерну коту међу бројним мапама које означавају настојања српске цркве. Заустављање слике одувек је било могуће у пољу видљивог и недовољно познатог света. Због тога су поједине визуре које смо снимајући открили омогућиле видик ка урамљеној слици строго издвојеног храма. Профано и сакрално су у непрестаном сукобу. Појам секуларног одјекује нашим друштвом. Приказати куће наше духовности није само посао који се тиче религије. Обавезе нам налажу да градимо каталоге заборављених станишта културе, квартова и старих, новоградњом опкољених кућа. Кућа људи којих више нема.

С крова једне такве куће, која није пострадала до темеља у револуционарном бомбардовању са зидина Петроварадинске тврђаве, гледао сам на рокајни камени крст који је обновила Марија Трандафил испред Саборне цркве. Посматрао сам благо вијугаву линију некадашње Ћурчијске улице под еркером Тапавичиног нацрта зграде Матице српске, преко густе прозорске мреже Платонума, све до гипсаних косматих лавова на врху зграде Велике српске гимназије, под копљем Атине Паладе. Видео сам и поносни звоник Алмашке цркве што граничи крајеве тешког и мочварног Шанца. На самом крају, око ми је застало на топлој површини, у свету јединствених плочица на фасади Епископског двора са старим грбом Бачке епархије у самом дну. Подсетило ме је ово непланирано уздизање и на минијатурну слику Миленка Шербана на којој се, у хладу стабала назире улаз у Успенску цркву. Из угла порте која је понајвише доживела урбицид (термин професора Николе Грдинића). Уз наду да ће у некој од наредних обнова постављене плоче под нашим корацима трајати много дуже од претходних.

Једна од слика

Гледајући како се време испред мене слаже и раздваја, у грозничавом ходу по сећањима и ововременим обавезама, застанем често загледан у лица фасада које ме одувек духовно подржавају. Прате ме стално, из града у град. У времену *ковидском* сужавају се оквири монументалних и упечатљивих здања. Све више су смештени у сентименталну чауру *усјоменичке* кошнице у корацима завичајним плочницима. Путовања су одложена, чак и у она места којима се често враћамо како би надоместили недостатак заборављеног. Даљина је постала једнако близу, незанимљиво докучива, баш као и свакодневна рутинска овера монотоне стварности. Упркос одвише предвидивој, као по команди испуцаној медијској ерупцији слика и информација, ми у сопственим претинцима трагамо за заборављеним сликама.

Зашто је то тако? Због чега нам те слике стално у „снове на јави“ долазе, ненајављене и збркане?

Пролазност времена огледа се у нашим несвесним присећањима. У мимоходовима урушених светова и несталих духова, у провидним сенкама дотрајалих зидова. Улице су и данас заостали споменари избледелих посвета. Моћ слике јесте у томе да поврати енергију усамљеном имену, називу који сам себи не може бити довољан, попут споменика на коме недостаје порцуланска овална фотографија. Без светлости, знака времена и живота ниједан животни пут није

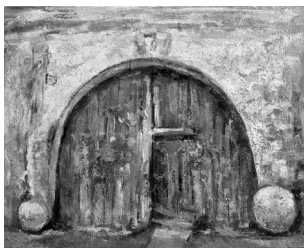
занимљив. Слика је иницијални симбол и без ње путовање изгледа као тумарање по блатњавом и мрачном друму. Снага слике је садржана у свим потенцијалима мисли чији домет не може бити омеђен разумом. Трудећи се да не заборавимо живот који је кроз нас прошао а његов мали део у нама остао, идемо ка оним местима која нам могу помоћи да остваримо привид немогуће мисије – вечног памћења. Та места су заправо слике давно послогане у можданом обиљу за чије укључивање није потребна електрична енергија. У тим крцатим каталозима има и безначајних грађевина, тзв. „будалаштина“,* подигнутих ради каприца бесконачне доколице богаташких амбиција. Те неспретне кулисе у ствари су представе имагинарних утеха, отргнути листови из патетичних зборника у којима читамо о несретним романсама.

Где су границе вртова у којима чувамо успомене вишеструких значења?

Могуће границе обележене су још пре неколико векова на бројним угловима замишљених шетњи сомборском, некадашњом Елефант улицом (данас Змај Јовином), па све до фронта барокне и простране Грашалковићеве палате саграђене средином XVIII века. Около ових пунктова, у образу Трга и Пијаце у ланцима, у залеђу коњовићевског храма завичајног сликарства што је превазишло многе границе, и данас се налази игралиште мојих „интимних будалаштина“, грађевина које планирам да подигнем у себи, поново. Једна од тих грађевина на мојој слици није била будалаштина већ прихват и централно место града из кога никад нисам отпутовао.

---

* У историји архитектуре целог XVIII и прве половине XIX века то је појава која се сматрала отменом. Тај груб израз, а на француском и енглеском се то називало „фоли“ (folie, folly) – што је краће и отменије по звуку – описивао је амбициозну грађевину или групу грађевина без икакве употребне вредности, али с наменом да, опонашајући нешто старо, грандиозно или загонетно, украси амбијент и учини га занимљивијим и чуднијим (Драгомир Ацковић).

Две камене кугле не могу нестати!

Значај наслеђеног не може се мерити у садашњем времену. Свесни су тога људи који су за наслеђе задужени али и многи други који осећају чврсту укорењеност у поднебљу под нама. Већ превише времена сведоци смо пропасти изузетно значајних споменика културе и уметности, не само код нас. Са свих страна су се окомиле але разних притисака и профитерског изговарања, што немилосрдно руше дотрајале зграде, прекрајају паркове и секу шуме подижући нова станишта толико неопходна за даљи друштвени развој. Градске визуре су се одувек мењале. Такве промене биле су резултат унапређивања и модернизације. Наравно, не увек. На сву срећу, у Новом Саду препознајемо још увек такве трагове који и данас опстају у смутном урбицидном времену. Неки од малобројних архитектонских примера опстали су у старом новосадском језгру након бомбардовања Новог Сада са Петроварадинске тврђаве у револуционарној 1849. години. Практично се могу пребројати за један нервозни минут. Даље угрожавање није долазило искључиво у ратним и бурним епохама. Било их је и у доба социјализма када су се булевари протезали посред природно загрљених новосадских улица, када је страдала и јединствена Јерменска црква 1963. године. Иако обновљена након револуци-

онарног бомбардовања, Јерменска црква није остала да сведочи у садашњем времену. Нестала је и зграда уз њу наслоњена под *Јаленсовским* забатом и замахом.

Корачајући Дунавским парком данас газимо по глатким комадима црвеног мермера, остацима споменика са јерменског гробља. Ти крупни уломци идентитета послужили су као грађа за безазлену новосадску променаду. Осам камених лобања и четири удвојена мермерна горућа срца на измештеној гробници фамилије Ченази с краја XVIII века, уз натпис *Нераздвојиво* као да указују на слабост оних који настоје да раздвоје природне целине унутар града. У средишту онога што се под егидом Атине Паладе, заштитнице градова и уметности одувек називало *Ars regia*. Уметност узвишене краљевске снаге, место у коме је престала да делује неограничена власт материјалних и земних сила. Познато, зар не? Сила уметност не воли и прошло је превише времена откада је прави смисао града значио да човек учествује у колективном посвећењу. Од тада човечанство слепо верује у примарно својство провинцијског живота.

И порта Успенске цркве је у том пројекту нестала, а њена ограда од кованог гвожђа служила је као забран на викендашким фрушкогорским падинама. Брисање дела Јеврејске улице памти очајни непристанак њеног становника који је затворен остао у својој згради. Узалуд су били протести. Поједине старе слике у позлаћеним рамовима развучене су након рушења. Немилосрдни напредак је испред себе уклањао део старог градског поретка. Иза себе напредак је имао систем. Данас иза напредовања често стоји и појединац. Прилично имућан с намером

да постане најбогатији у свету који новац цени више него икад. И тада одједном гледамо како се из старих господских новосадских кућа шири непријатан мирис. У том задаху могу се прерачунати многоструки квадрати умножени у похлепној рачуници. Урушавају се саме од себе лепотице модернистичког градитељства као она у Гајевој улици, рецимо. На њиховим местима ничу нове, комфором освештане зграде са вијугавим стазама ка подземним гаражама и шипкастим металним капијама што се даљинским пред нама отварају. Почеле су да ничу спратнице и у некадашњим улицама где се продавала љубав, а које данас носе имена сликара Арсенија Теодоровића, аутора нацрта за класицистичке портале Алмашке цркве. У последње две деценије нестали су читави новосадски квартави. Назубљен *новоірађевинским* ударима Нови Сад панично плива као и раније, остављајући време испред нас да оцени карактер неминовне трансформације.

Млади град Нови Сад настао је у сенци Петроварадинске тврђаве, *изграђене на сџени чврстој као вера* као војни бедем никад довољно искоришћен, са јединственим сатом као путоказом изнад дунавског водотока. Много пре него је постала садржај сваког бедекера, црна капа петроварадинског сата одувек је представљала стожерну снагу концентрисане енергије. Истраживачи необичног, спомињу да су минирањем средњовековног града Жрнова на Авали и инсталацијом Његошевог маузолеја на Ловћену прекинуте енергетске тачке српских земаља. Колико би различитих националности изгубило сопствени енергетско културолошки ток и нерв, када би, далеко било, нестао сат са обрнуто постављеним казаљкама? Ко-

лико би вредео квадратни метар на ивици платоа Петроварадинске тврђаве? Заправо, тачније питање би било: на колико је процењен квадратни метар у лагумима Петроварадинске тврђаве?

Да ли би, по старини, тамо квадратни метар вредео мање од плаца на коме су Језуити/Исусовци у периоду од 1693. до 1773. године подигли барокни летњиковац у Старом Мајуру, пре настанка Новог Сада? У времену када су Турци истиснути под вођством Евгенија Савојског 1716. године, од времена Богородице Победнице стоји *Шпилеркина кућа*, касније прозвана Шпилерова по Тибору Шпилеру који се заносио да у њој оснује музеј. И други су се заносили овом мишљу због предмета који су се у њој налазили са средиштем у бившој капелици грађеној на сводове. Турски стил летњиковца (за који данас стручњаци претпостављају да је била школа), баш као и сомборска Турска кућа или Стара пошта из 1789. године, одводи нас ка међураздобљу култура, у време судара цивилизација. Подсећа нас на раритетне примерке архитектуре давно ишчезле са мапе нашег културног наслеђа.

Имамо ли право да дозволимо појединцу да располаже нашим културним наслеђем? Колико ће времена проћи до паљења аларма који ће огласити да је најстарија кућа на овим просторима квазиневољно и на *биберни* цреп „прогледала“ и да јој се кров сам од себе отворио? Да ли су законске регулативе, прописи и проглашавања за споменик културе, који представља део заштићене околине просторне културно-историјске целине „Петроварадинска тврђава са подграђем“, довољне да одбране наше непроцењиво и *нараздвојиво* (реч са споменика

Ченази) имућство које нас једино у будућности може чинити људима? Грађанима свесним хармоничног вишегласја у универзалној људској заједници, у граду коме не смемо дозволити да постане ординарно место заједничког становања. Постојаност идеје очувања понајбоље би могли илустровати двема каменим лоптама које подупиру знамениту Шпилеркину кућу у дну зидане капије уз мистични наговештај недовољно проучених симбола у угловима засвођене „велике сале“, у *кућишӣу* наше запостављености.

Из разговора са Крачуном

У проласку војвођанским селима приликом студирања сликом и речју – цркава и иконостаса у њима, у сталном преиспитивању наизглед проверених сликарских вредности, сведочили смо како су „светилничка“ богатства и даље у стању да нас изненаде и истовремено узбуде својом узвишеном ликовном снагом. Ова снага налази се у сликарским личностима – људима који су стварали у много тежим условима него што их сликари данашњице имају. Унутар храмова, посматрајући иконостасе и зидне слике на сводовима замишљали смо уздигнуте хоризонтале влажних скела и њихову шкрипу у слабо осветљеним хладним црквама. Читали смо уговоре са црквеним општинама у којима су поручиоци често били незадовољни због неиспуњених рокова. Тронови, царске двери, престоне иконе, као и дуборезачки и позлатарски радови, у то време допремани су коњским запрегама, блатњавим и тешко проходним путевима.

Животописи уметника XVIII века корисни су за разумевање историје уметности и њихове често недовољне осветљене каријере данас ишчитавамо на преосталим иконостасима, далеко од малобројних музејских поставки посвећених овом периоду. Распреди и програми некадашњих иконостасних преграда у сумотној прошлости

претрпели су бројне измене, пресликавања али и физички нестанак услед бурних догађаја који су обележили српску историју на овим просторима. Преображај традиционалних вредности старих иконографских образаца десио се у XVIII веку када настаје живопис манастира Бођани, који је насликао чувени Христофор Жефаровић. Потом су барокно обличје српске црквене уметности формирали многи пажње вредни сликари међу којима је знаменити Теодор Димитријевић Крачун. Сликара који се потписивао као „житељ каменички“ и „царско краљевске бечке академије живописац“ (заједно са Јаковом Орфелином на иконостасу Саборне цркве у Сремским Карловцима). Оставио је за собом низ ликовних остварења и на тај начин у меморији наше уметности и културе остао упамћен као један од наших најоригиналнијих мајстора – неоспорна слава српског барока! Умеће овог мајстора, чије порекло је највероватније са југа, у својим дометима није заборављало своје старе узорне док је изводило барокно-рокајну драперију европског стила увек сажимајући свој ванредни ликовни поступак. Извијене фигуре топлог колорита смештене су на златну орнаментисану позадину и најбоље говоре о сталној унутрашњој борби сликара тога времена, између новог и старог приступа. Славни сликар, нагло је прекинут у свом стваралачком зениту приликом сликања иконостаса Саборне цркве у Сремским Карловцима, 10. априла 1781. године. Тог дана је прерано окончан његов сликарски пут барокног усмерења, а са северне стране храма „погребени“ су његови остаци као још један, недовољно обележен споменик у низу тајновитих судбина српских уметника XVIII века.

Подземна Светлост Шпилеркине куће

Подземно светло када га има, потпуно је друкчије. Светлост која допире у подрум обележава гранично подручје светлости и таме. Под тим светлом почиње неизмерљиви мрак, станиште оностраног. У тој вињети Адâ, лучни потпорни лукови наткриљују мисао осенчених црвених опека. У углу пред подрумским пролазом уметнуте су као сунђер меке полице. Влага је учинила да дрво постане земља.

Чему су све служиле у минулом времену? Које су помагале да одложи алат или дунстове у стакленим теглама?

Током силаска ђон ми пропада у иструлеле плитке и стрме степенице док осетим хладноћу влаге у земљи ископаној још крајем XVII века. Дугачки, онижи силазак у подрум изрезан је светлом размакнутих дасака старе капије. На главном улазу су урезани бројеви у гипсу. Једна од две камене кугле измакла је из свог лежишта. Скеле су опколиле барокно здање и Сунце расветљава читави Мајур. У централној сали, у гипсаним рокајним картушама слегло се време изменивши основни цртеж услед вишевековних кречних премаза. У њима су четири симбола на четири стране света. Месец у Сунцу, репати једнокраки крст са ружом у центру, Сунце и стилизовани крстићи у динамичним волутама. Под ниским луковима бочно светло испи-

сује утисак звездастог облика. На поду измет необичне боје, а у продужетку гарави траг пожара више говори о савременом тренутку неголи о прошлости.

Ко би данас помислио да су у овој просторији некада подучавали Језуити?

Два прозора на мансарди шкрбаво зјапе и као да се на овој грађевини ништа не може поправити. Са дворишне стране у огради су заденуте три омање потковице. Кованим гвожђем су заплетени приземни прозори. У наставку дворишта су старе нахерене шупе и разни кртози непознатог порекла, постурбанистичка, депресивна слика квазиколективног становања. Читава ова сценографија немарности заправо асоцира на угњечени посивели цилиндар заборављен у јендеку наших турбулентних промена.

У његовој сенци спокојно дрема заробљена светлост. Видело четвороструке снаге негдашњих посвећеника.